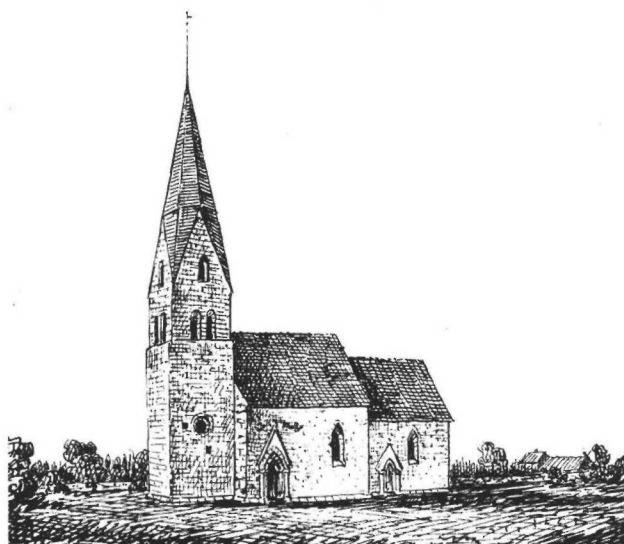

Tofta kyrka

Av den nuvarande kyrkans företrädare, sannolikt från slutet av 1100-talet, har grundmurar påträffats under golvet. Tornet tillkom på 1200-talet. Vid mitten av 1300-talet uppfördes det nuvarande koret och långhuset.

I kyrkan förvaras nu fyra runristade gravhällar (G 195, 197, 198, 199). Från kyrkogården har tre (G 197, 198, 199) i sen tid flyttats in. Alla dessa tre noteras av C. G. Hilffeling 1799 belägna söder om kyrkan. G 199 »lästes och afritades», men de övriga (G 197, 198) var »af Stenmåssa så öfvergroddes, att man ej kunde Samla det minsta af Inscriptionen». Den ena av de två, G 198, jämte G 199 avtecknades av J. H. Wallman 1830. Också P. A. Säve finner alla tre söder om kyrkan, G 199 »jemte chordörren», G 197 och G 198 »närmast framför stordörren». Vid O. v. Friesens besök 1922 förvarades G 199 i korets nordvästra hörn, medan de båda andra fortfarande befann sig på kyrkogården men nu »n. om kkn», enligt E. Wessén 1944 »rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren». I samband med kyrkorestaureringen 1958–59 fick alla tre sin nuvarande placering, G 199 invid norra väggen vid tornbågen samt G 197 och G 198 i kyrkgolvet liksom G 195, som vid samma restaureringsarbeten påträffades i det gamla stengolvet under brädgolvet.

195 och 196. Tofta kyrka

Pl. 54, 55

Litteratur: Gotlands Allehanda 18.11.1958; S. B. F. Jansson, Besiktningsrapport 11.11.1959 (ATA); G. Svahnström, Kyrkorestaureringsrapport 13.2.1960 (ATA); N. Tiberg, En märklig gravsten i Tofta kyrka (i De hundra kyrkornas ö, 1960), s. 37 f.; E. Wessén, Anteckning 1961 under W43 (ATA); E. Lagerlöf & G. Svahnström, Gotlands kyrkor, En vägledning (1966), s. 234 (2. uppl. 1973, s. 254).

Äldre avbildningar: Svahnström foto 1958 (ATA); G. Gådefors, 2 foton 1959 (ATA); Tiberg a. a. s. 39; S. Hallgren foto 1961 (S. B. F. Janssons målning; ATA).

Gravsten med flera inskrifter, en latinsk med majuskler, de övriga gutniska med runor. Stenen ligger sedan 1959 tillsammans med G 197 omedelbart S om altaret.

Gravhällen påträffades 1958 i samband med kyrkorestaurering i resterna av ett stengolv under långhusets trägolv. Fem delar av den ursprungliga stenen blev tillvaratagna, ett mindre, men ur textsynpunkt viktigt stycke har gått förlorat. Uppgifterna om fyndförhållandena är knapphändiga. S. B. F. Jansson 11.11.1959: »Hällen, som är sönderslagen i fem delar, påträffades under den nu avslutade restaureringen. Delarna lågo på skilda ställen under långhusets golv, alla dock i långhusets västra del.» G. Svahnström 13.2.1960: »Under kyrkans trägolv fanns rester av ett stengolv av oregelbundna kalkstenshällar. Det var till största delen spolierat av gravanläggningar. Endast i långhusets V del fanns större sammanhängande partier. Bland golvstenarna påträffades ett flertal stycken av en större gravsten från 1300-talet med svår-läst inskrift med majuskler och runor i koncentriska ringar kring ett centralt placerat bomärke. Bitarna har sammanfogats och placerats i högkoret S om altaret.»

Grå kalksten. Vid sammanfogningen har hålet efter det förlorade stycket fyllts ut med en slät stenflisa. Stenen är trapetsoid, 2,04 m lång, 1,32–0,94 m bred. Om kantens undersida har någon form av fasning, finns det ingen uppgift om. Huvudtexterna är anbragta i koncentrisk skriftband på stenens mitt, den latinska i de båda yttersta, den längre, sammanhängande gutniska (G 195) i två inre. Runornas höjd 6,5 cm. I centrum är ristat ett bomärke som av G. Svahnström och N. Tiberg har identifierats med Krokstade gårds (3 km S om kyrkan). I O. V. Wennerstens »Gotlands bomärken» (hs 1899 i ATA) återfinns det mycket riktigt under Krokstade; dock må erinras om märkets tämligen allmänna karaktär, även för Dyle i samma socken (1 km NO om kyrkan) har det enligt Wennersten använts, åtminstone i sen tid. Nedanför de koncentrisk skriftbanden, närmare fotändan står två runskrivna namn (G 196), tämligen valhant formade och osymmetriskt placerade samt med texten upp- och nedvänd. Runornas höjd 4–6 cm. Ett skriftband utmed hällens kanter är tomt.

Runinskrifter:

G 195:

yttre ringen: + **bipin** : **firi** : **sihpiaupar** : **sial** : **botuipar** **husproyiu** : **nikur** : **fa** : **lh** ... -

Inre ringen: **han** **q-nz** : **hera** :

»Bedjen för Sigtjauds själ, Botvids hustrus, ...»

G 196:

sihpiaup | **nikulas**

»Sigtjaud, Nikulas»

Till läsningen: G 195: Runorna är ovanligt djupa och tydliga, skickligt huggna och välbevarade. De står tämligen tätt och somliga är förhållandevis smala. Enstaka huvudstavar har lätta schatteringar. Bistavarna är ensidiga utom **o**-runans; **s**-runorna har gotländsk form. Basen av huvudstaven i **6 f** är borta i ett brott, som också har förstört praktiskt taget hela **7 i** – endast ett obetydligt spår av huvudstavens nedersta parti är kvar. Av **8 r** återstår invid samma brott ett förhållandevis kort stycke av nederdelen, både huvudstav och bistav. **19–20 ia** berörs av ett brott men är säkra. Detsamma gäller **39–40 ku**. **31 p** och **34 y** är tydligt stungna. **32 n** är säker liksom alla de efterföljande runorna i skriftbandet. På andra sidan om det infällda stenstycket skymtas toppen av en huvudstav (**46**). **47 h** har förlorat huvudstavens topp men är säker. **R 48** är en säker binderuna **an** (ej **on**; en streckformig fördjupning på platsen för en nedre **o**-bistav är en skada). **R. 49** torde vara **k** av samma smala typ som **39 k**; runan kan icke vara **s**, ej heller **f**. **51 n** är säker (ej **h**). **52 z** har formen av ett kort-**s** med ringformig avslutning. – Inskriften G 196 har också ensidiga bistavar och gotländska **s**-runor. Tecknen är till alla delar säkra och har samma upphovsman, dock ej huvudinskriftens.

Jansson har i besiktningsrapporten 1959 givit en preliminär läsning av r. 1–45 i G 195 samt av G 196, vilken överensstämmer med ovanstående. Hans imålning (foto 1961) visar en fullständigare läsning men med ett par avvikelser från huvudtexten ovan: r. 46 ej observerad, 48 **on**. Han har icke givit någon kommentar. – Före Janssons imålning har inskrifterna lästs av Nils Tiberg, som redovisar dem transkriberade, ej translittererade, i uppsatsen En märklig gravsten i Tofta kyrka (1960). Den större cirkelns runtext uppfattar han i överensstämmelse med den ovan hävdade (spåret av r. 46 har dock gått honom förbi), runföljden 47–56 däremot: **han şins : hera**.

Endast första hälften av G 195 är till sitt innehåll klar liksom de båda fristående namnen, G 196. Det kan också nämnas, att jag av inskrifternas disposition bedömer runinskriften G 195 som den primära, majuskelinskriften sekundär, G 196 som sist tillkommen.

Före diskussionen av den otolkade runföljden 37–56 redovisas här den latinska inskriptionen. Den är till skillnad från runtexten tolkbar i sin helhet och dessutom självdaterande: +ANNO : DOMini [:] M : CCC : XLVII : In DIE [:] DOMinicA : ProXImA : POST : ASCEnSIONEm : DOMini : OCCISI : SunT : SIGLEW[us : C]Vm : FILIO + SVO : NICHOLAO : QVOrum : AnImE : REQviESCAnt : IN [: P]ACE : : AMEN | III IDus MAii »I Herrens år 1347 den 13 maj, söndagen närmast efter Kristi himmelfärdsdag, blev Siglaiv och hans son Nikulas dräpta. Må deras själar vila i frid. Amen.»

Om ordningsföljden mellan de båda huvudinskrifterna är rätt uppfattad, har gravstenen först lagts över en kvinna med namnet *Sigþiaud*, hustru till *Botviðr*, sannolikt bonden i Krokstade. Beträktaren uppmanas läsa förbön för den dödas själ. Vid ett senare tillfälle har under samma håll gravlagts två män, *Siglaifr* och *Nikulas*, far och son, som dött genom dråp den 13 maj 1347 (ej den 8 maj 1340 som Tiberg föreslagit), förmodligen fränder till Sigtjaud och Botvid. Släktskapen är dock inte uttryckt, såvitt den inte följer sig i runinskriftens dunkla slut (r. 37–56). Jansson har inte givit någon tolkning. Tiberg resonerar om ifrågavarande parti så här: »Runorna *nikur : fa : lh* ... är otvetydiga liksom skiljetecknen. Efter den tämligen korta luckan (5 à 6 runor) följer så runorna *hansins : hera*, av vilket endast det första *s* lämnar läsaren en smula tveksam. Motiveringen till min tolkning får jag här avstå från att utföra. Man kan läsa *nekur* såsom 'några' (Gutalagen skriver med latinska bokstäver *nequar*) och *fa* såsom 'få, erhålla'. Mellan *l* och *h* har ristaren möjligen velat lägga till ett *a*. Därpå tyder en liten bistav åt vänster ovanför kryset på *h*-runan. Jag läser *lag* ... Därefter tolkar jag *han* såsom *hān*, det feminina ordet för 'hon', det som fortlever i gutamålet, då man säger *ha* för 'hon'. Jag antar då, att *sins* är ett självständigt ord, trots att inget skiljetecken är utsatt efter *han*. Detta *sins* sammanför jag med *hera* till betydelsen 'sin herres'. Det hela vill jag förslagsvis tolka så: 'Några, dvs. somliga, få ... , hon [får] sin Herres'. Vad för ett objektsuttryck som skall inskjutas i luckan vill jag för närvarande inte spekulera över.» Nu står det emellertid **nikur**, den betonade vokalen har ristats **i**, icke **e**; den skicklige ristaren har knappast gjort sig skyldig till felristning, han känner **e**-runans form (54 **e**). Runföljden är därför ganska olik Gutalagens *nequar*, dessutom är hela uttrycket »några erhålla [något]» främmande för textbruket på gravstenarna samt själva atmosfären. Tiberg relaterar vidare den innersta cirkelns runtext till den stympade men gör samtidigt ett par vilseledande läsfel (49 **s**, 52 **s**). Slutet är möjligen en självständig sats **han kenz : hera**, förslagsvis »hon bekänner sig till Herren». Formellt kan **nikur** vara gen.-formen av kortnamnet *Nika* till *Nikulas*. Nikulas återfinns både i den latinska inskriften och i G 196. Men fortsättningen, **fa : lh** ..., ger oss i sitt nuvarande stympade skick ingen möjlighet att med visshet relatera ett eventuellt *Nika* till Sigtjaud. Inte heller bör man räkna med den formella möjligheten att **nikur** eller eventuellt **nikur : fa** (som i så fall förutsätter ett par ganska omotiverade ristningsfel) uttrycker ett gårdsnamn, Sigtjauds och Botvids hemvist. Något gårdsnamn Nickor är inte känt, och Nickarve finns bara i socknar på långt avstånd från Tofta. Att **nikur** slutligen skulle vara bestämning till **husproyiu** är inte troligt, det skulle försvåra förståelsen av **botuipar**. Alldeles orimligt vore däremot inte, att huvudordet till ett **nikur** »Nikas» följer sig i **fa : lh** ... och att hela uttrycket skulle utgöra ytterligare en apposition till Sigtjaud med relation av släktskap, ägo- eller annan intressegemenskap. Man kommer att tänka på fsv. *fælaghi* men hejdas av

ortografin och av att den vanligaste innebörden i ordet är 'äkta make, maka', som det föregående **husproyiu** utesluter. Uppslaget förutsätter en ursprungligare betydelse 'samägande, bolagsman, kamrat', som är känd från vikingatidens runstenar men sällsynt i medeltida källor. Jag vågar alltså inte hävda någon bestämd tolkning.

Inskriften ger med r. 32 ett sent belägg för gutnisk vacklan i bruket av runorna **r** och **ṛ**. Om *fgutn. husfroyia* se G 3. Namnen *Botviðr* och *Nikulas* hör till de mest brukade. *Siglaifr* och *Sigbiauð* är typiskt gotländska. Det förstnämnda finns runskrivet på G 147, en silversked i Dunefyndet, se vidare G 147. *Sigbiauð* finns inte belagt utanför Gotland och tidigare bara i ett onöjaktigt stavat runbelägg, G 115 **sihpap**. Det är regelbundet bildat; om andra namn på *-biauð* se G 3 och G 35.

Namnen antyder på flera sätt (**sihpiaup**–**sihpiaupar**, **nikulas**–NICHOLAO; samma förled i **sihpiaup**, **sihpiaupar**, SIGLEWus) släktskap mellan de gravlagda, men bara i ett fall den exakta relationen, far och son. Sigtjaud i G 195 är rimligen mor, syster eller möjligen dotter till Siglaiv. De fristående namnen (G 196) anbragta på gängse karl- respektive kvinnfolkssida, kan avse huvudtexternas Sigtjaud och Nikulas, men de kan också tillhöra någon senare generation.

Gravstenen och G 195 har enligt min mening sitt antequem i året 1347, inskriften G 196 är yngre, de båda namnen är sinsemellan samtida.

197. Tofta kyrka

Pl. 54

Litteratur: F 241, W 43. C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (hs Fm 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 182; C. Säve, *Runologiska anteckningar* 15 b (ATA), Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.), 12.12.1863 (ibid. s. 625); P. A. Säve, *Reseberättelse* 1863 (ATA), s. 192, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; G. Lindström, *Gotlands medeltid* 2 (1895), s. 106; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922 (UUB), s. 72, 1924 (ibid.), s. 87, 1936 (ibid.), s. 188; Sveriges kyrkor, *Gotland* bd 3 (1942), s. 238 f.; PM, odat. 1945 el. 1946 (ATA); Kyrkorådsprotokoll 25.1.1946 § 2 (avskr. i ATA).

Äldre avbildningar: P. A. och Carl Säve, skiss 1859 i C. Säve, *Runologiska anteckningar*; P. A. Säve, skiss 1863 i S 170 II jämte renritning i C. Säve, *Runologiska anteckningar*; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1924 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med inskrift bestående av runor och majuskler. Den ligger sedan 1959 i korgolvet, S om altaret, omedelbart N om G 195.

Från C. G. Hilfelings besök i Tofta 1799 finns följande notis om G 197 och G 198: »På Tofte kyrkogård Söder om kyrkan lästes och afritades följande Grafsten och Runeskrift [G 199] ... Utom ofvan nämnde lågo ännu 2:ne Runstenar på samma sida men af Stenmåssa så öfvergrodde, att man ej kunde Samla det minsta af Inscriptionen, man låfvade at til min återkomst få dem rengorde.» Då J. H. Wallman 1830 avtecknade G 198 och G 199 tog han synbarligen ingen befattning med G 197. Det blev Carl Säve som härnäst noterar G 197. Det sker i brev till brodern den 13.9.1863: »Utom inskriften å L:a klockan i Malma (Vgl) är en annan slik tvespråkig inskrift på den nästan utslitna Runstenen på Tufta kyrkogård, hvilken vi bägge tittade på 1859. Om Du orkade, så ville jag nästan bedja Dig att (en vacker, varm sept.-dag) resa dit och noga afrita denne sten, så försliten han är, ty han är troligtvis den allra äldsta runsten på Gotland med säkert årtal. Detta är troligen: ANNO : DO(mini) MC–XI således 1121 el. 9, eller 1161 el. 69–NB om det icke, ty värr, skulle vara MDLXI el. MDXXI och således 1561 el. 1521. Det blefve då, tvärtom, den yngste af alla Gotlands runstenar. Äfven detta vore af stor vigt att få säkert reda på! – Dessutom finnes der, i Tufta, ännu 2 andra Runstenar, en lika försliten, som ligger midtför stor-dören, och den lille med *Saktus Bartolimeus* på. Också desse borde afritas pålitligt». Stenens exakta läge på kyrkogården uppges inte. Av P. A. Säves reseberättelse 1863 framgår att han villfarit Carls önskan och granskat alla tre Toftastenarna (G 197, 198, 199). Läget för G 197 och G 198 noterar han så: »ligga närmast framför stordörren på kyrkans södra sida; men stenarne äro afslagna i hörnen och stilarne mycket